

POLSKIE BEZPRZEDROSTKOWE CZASOWNIKI RUCHU W PERSPEKTYWIE SEMANTYKI KOGNITYWNEJ

Zofia KUBISZYN-MĘDRALA

Uniwersytet Jagielloński, Kraków
Polsko-Francuski Projekt badawczy CASK (Polonium 2006-2007)
zkubiszyn@wp.pl

Czasowniki ruchu stanowią grupę, która ze względu na podstawową kategorię semantyczną ją konstytuującą, kategorię ruchu, jest grupą wyraźnie odgraniczoną i wewnątrznie zróżnicowaną, nie tylko semantycznie, ale i gramatycznie. W literaturze językoznawczej polskim czasownikom ruchu poświęcono sporo uwagi. Do najważniejszych prac związanych z tym tematem należy zaliczyć prace: Z. Striekałowej (1962), C. Piernikarskiego (1972), M. Grochowskiego (1973 a, b), B. Bojar (1977, 1979), H. Włodarczyk (1980, 1997, 2003), A. Włodarczyka i H. Włodarczyk (1999), H. Sędziak (1993), B. Kudry (1993), R. Laskowskiego (1998, 1999) i innych.

Posługiwanie się określeniem „czasowniki ruchu” nie oznacza jednak, że poszczególni autorzy wyznaczają w zasobie leksykalnym polskich czasowników kategorię czasowników ruchu o takim samym bądź zbliżonym zakresie. Przyczyny tego faktu należy dopatrywać się między innymi w tym, że w literaturze poświęconej czasownikom ruchu występują dwa ujęcia klasyfikacyjne, odwołujące się do nieco odmiennych kryteriów klasyfikacji. Ujęcie pierwsze, reprezentowane przez takich badaczy jak Grochowski, Bojar, Kudra, Sędziak, Laskowski, przy wyodrębnianiu czasowników ruchu opiera się wyłącznie na kryteriach semantycznych. W ujęciu drugim, uwzględnianym w pracach Z. Striekałowej, C. Piernikarskiego, H. Włodarczyk, uwzględnia się kryterium semantyczno – morfologiczne. W zależności więc od przyjętych kryteriów klasyfikacyjnych, a także rozumienia samego pojęcia ruchu, klasa ta zawiera od 18 (H. Włodarczyk 1997) do ok. 190 nieprefigowanych czasowników (Bojar 1979). Inni badacze klasę tę zamykają w liczbie 42 jednostek leksykalnych (Grochowski 1973 a, b), lub 103 (Kudra 1993) Różny w poszczególnych pracach jest też stopień szczegółowej charakterystyki semantycznej uzależniony od założeń metodologicznych opisu semantyki czasownika, ilości i jakości przyjętych cech semantycznych i ich hierarchizacji.

W niniejszym artykule chcemy zwrócić uwagę, jak aparat pojęciowy semantyki kognitywnej, a zwłaszcza kognitywne ujęcie kategorii, pojęcie ramy interpretacyjnej i profilowania może wpłynąć na systematyzację i opis wybranej grupy czasowników. Szczególnie skupimy się na prototypowej organizacji kategorii czasowników ruchu, elementach konstytuujących ramę interpretacyjną tych czasowników i opisie semantycznym leksemów stanowiących trzon interesującej nas kategorii.

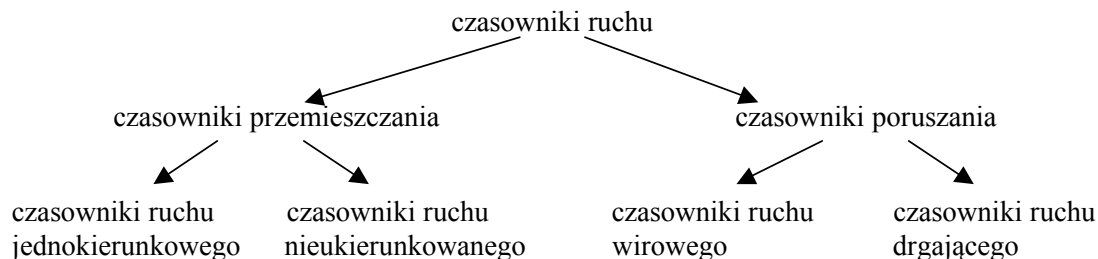
1. Charakterystyka czasowników ruchu.

1.1. Kryteria klasyfikacyjne.

1.1.1. Jednym z kryteriów, będącym podstawą wyodrębniania klasy czasowników ruchu, jest kryterium semantyczne odwołujące się do pojęcia ruchu. Ruch rozumiany jest jako postrzegana wzrokowo, dokonująca się w czasie zmiana położenia przedmiotu lub jego części względem określonego przestrzennego układu odniesienia. Tak rozumiany ruch nie jest ruchem absolutnym, zawsze jest orientowany względem określonej konfiguracji przestrzennej, wobec której ten ruch jest śledzony. Tak ogólnie pojmowany ruch sprawia, że w literaturze przedmiotu ze względu na ową śledzoną relację poruszającego się przedmiotu do przestrzennego układu odniesienia pojawiają się różne klasyfikacje czasowników. B. Bojar (1979, 24-31) wyodrębnia trzy podgrupy czasowników

ruchu: czasowniki oznaczające zmianę lokalizacji w przestrzeni (np. *iść, biec, spacerować*), czasowniki oznaczające ruch drgający (np. *kołysać, huścić, trząść się*), oraz czasowniki oznaczające ruch wirowy (np. *wirować, kręcić się, obracać*). R. Laskowski (1998, 176) z kolei dokonuje podziału czasowników ruchu na: czasowniki oznaczające ruch liniowy jednokierunkowy (np. *przemieszczać się, toczyć się, płynąć, iść, biec, pełznąć, wspinać się*), czasowniki oznaczające ruch liniowy nieukierunkowany (np. *jeździć, biegać, pływać, szwendać się, wałęsać się*) oraz czasowniki oznaczające poruszanie się przedmiotu bez zmiany jego lokalizacji czyli czasowniki poruszania się (np. *drżeć, trząść się, kiwać się, klękać, machać*).

Powyższe podziały wzajemnie się nie wykluczają, ale nakładają się na siebie.¹ Jednakże, biorąc pod uwagę postrzeganą wzajemną relację poruszającego się przedmiotu do przestrzeni, w której ten przedmiot się porusza, czasowniki ruchu w najogólniejszych zarysach podlegałyby następującemu podziałowi:

1.1.2. Kategoria polskich czasowników ruchu wyznaczana jest nie tylko w oparciu o kryterium semantyczne. Drugim istotnym czynnikiem brany pod uwagę przy wyznaczaniu tej klasy leksemów czasownikowych w języku polskim jest kryterium morfologiczne. Jak zaznacza Z. Striekałowa (1962, 205) rozpatrywane przez nią czasowniki nazwane zostały czasownikami ruchu według kryterium leksykalnego (wszystkie one oznaczają przenoszenie się w przestrzeni). Jednak cechą podstawową i wyróżniającą tę grupę jest wspólna cecha morfologiczna: podwójne tematy bezprefiksalne o aspekcie niedokonanym (*biec – biegać, nieść – nosić, wieźć – wozić*). Zwracają one w języku polskim na siebie uwagę wskutek tego, że stanowią pewne odchylenie w systemie form aspektów czasownikowych. Takie ujmowanie czasowników ruchu pojawia się głównie w literaturze aspektologicznej. Pomimo że czasowniki ruchu spełniające powyższe kryterium semantyczne i morfologiczne w języku polskim są nieliczne, poszczególni autorzy wymieniają różną liczbę imperfektywnych par czasownikowych (od 9 par H. Włodarczyk 1997, 2003 do 21 par C. Piernikarski 1972).

1.2. Prototypowa organizacja kategorii czasowników ruchu.

1.2.1. Trudności związane z wyodrębnieniem kategorii polskich czasowników ruchu można przezwyciężyć odwołując się do niektórych idei semantyki kognitywnej. Warto tutaj, wydaje się, przyjąć kognitywne ujęcie kategorii, które zakłada istnienie centrum kategorii (zjawiska prototypowe) oraz peryferii (zjawiska nieprototypowe) (zob. Kleiber 2003, Langacker, 1995, Taylor 2001).

Jak zauważa Taylor (2001, 93), pojęcie prototypu może być rozumiane dwojako. Można odnosić go do centralnego elementu lub grupy centralnych elementów danej kategorii. Można także rozumieć prototyp jako schematyczne wyobrażenie pojęciowego jądra danej kategorii. W tym rozumieniu określony przedmiot nie jest prototypem, ale lepszą lub gorszą konkretyzacją tegoż prototypu. Sam autor opowiada się za drugim z tych ujęć. Takie też rozumienie prototypu przyjmujemy w niniejszym opisie.

¹ Węższe ujęcie czasowników ruchu, ograniczone tylko do jednemiejscowych czasowników przemieszczania się prezentuje M. Grochowski (1973a,b).

1.2.2. Dla polskich czasowników ruchu centrum kategorii wyznaczałyby czasowniki tworzące korelacyjne pary imperfektywne spełniające semantyczne warunki przedstawione w poniższych formułach eksplikacyjnych:

Para korelacyjnych czasowników

czasownik ruchu ukierunkowanego:

„X przemieszcza się z punktu P do punktu K drogą D,²”

czasownik ruchu nieukierunkowanego:

1. „X przemieszcza się w granicach obszaru O ruchem nieukierunkowanym”
2. X przemieszcza się z punktu P do punktu K drogą D wiele razy”

(gdzie: X - poruszające się przedmiot, P- punkt początkowy ruchu, K – punkt końcowy ruchu, D – droga, po której ruch się odbywa, O – obszar wyodrębnionej przestrzeni).

Parzystość imperfektywów wyznaczana jest tutaj przez opozycję semantyczną: jednokierunkowości ruchu (czasowniki ruchu jednokierunkowego) dla jednego partnera i wielokierunkowości ruchu (czasowniki ruchu niejednokierunkowego) dla drugiego partnera imperfektywnej pary. Ponadto w swych podstawowych znaczeniach przestrzennych czasowniki niezdeterminowane pod względem kierunku ruchu wykazują zasadniczą polisemię: w określonych kontekstach składniowych oznaczają ruch jednokierunkowy powtarzający się. Tak wyznaczone centrum kategorii polskich czasowników ruchu zajmują pary leksemów różniące się między sobą znaczeniem zawartym w powyższych formułach przy zachowaniu identyczności pozostałych cech semantycznych. Należy zaliczyć do nich: czasowniki: *biec – biegać, iść – chodzić, jechać – jeździć, lecieć – latać, płynąć – pływać, pelznąć – pełzać* oraz *nieść – nosić, wieźć – wozić*.

W różnym oddaleniu od centrum kategorii pozostają czasowniki zarówno te tworzące imperfektywne pary, ale pomiędzy partnerami tych par dochodzi do rozbieżności semantycznych (np. *leźć – lazić, wlec się – włóczyć się*, gdzie *leźć, wlec się* wyraża dodatkowo wolne tempo ruchu, zaś *lazić, włóczyć się* ruch nieukierunkowany i bez określonego celu, *brnąć – brodzić*, gdzie *brnąć* zawiera dodatkową cechę semantyczną o trudności poruszania się po terenie, a ponadto *włóczyć się* i *brodzić* nie mają znaczenia iteratywnego³ jak i te, które par korelacyjnych nie tworzą a wyrażają bądź to ruch ukierunkowany, np. *mknąć, maszerować, prowadzić, pchać, toczyć* itd.), bądź nieukierunkowany (np. *spacerować, kluczyć, wałęsać się* itd.). W strefie peryferyjnej będą ponadto czasowniki ruchu wirowego i drgającego. Pełne omówienie zróżnicowania pola semantycznego czasowników ruchu wykracza poza ramy niniejszego omówienia. W dalszej części skoncentrujemy się na tych czasownikach, które wyżej zostały wskazane jako centrum kategorii czasowników ruchu.

2. Ramy interpretacyjne czasowników ruchu.

2.1. Drugim pojęciem zaczerpniętym z językoznawstwa kognitywnego, które chcemy tutaj wprowadzić, jest, rozwijana głównie przez Ch. Fillmore'a koncepcja ramy interpretacyjnej. Rama interpretacyjna ujmowana jest jako pewien system pojęć powiązany ze sobą w taki sposób, że aby zrozumieć jedno z nich, trzeba znać całą strukturę, w której się ono znajduje. Wystąpienie w tekście jednego z tych pojęć powoduje, że pozostałe stają się automatycznie dostępne (Fillmore 1982, 111). Zatem rama interpretacyjna danego wyrazu lub wyrażenia „dotyczy tego wszystkiego, co odbiorca musi wiedzieć o tym wyrazie (wyrażeniu), tzn. o jego znaczeniu i użyciu w konkretnym tekście, żeby zrozumieć je właściwie. Rama odpowiada więc pewnemu odcinkowi wiedzy odbiorcy i stanowi jakby warunek wstępny do rozumienia znaczeń wyrazów powiązanych (kojarzonych) ze sobą. Każdy wyraz ma swoje odniesienie do pewnego bazowego pojęcia (podstawy konceptualnej, bazowej siatki pojęciowej)” (Waszakowa 1998,26). Kryterium wyboru określonych elementów z ramy staje się perspektywizacja, która polega na uaktywnianiu (uwydatnianiu, wyróżnianiu) przez wyrażenia językowe pewnych składników ramy interpretacyjnej, przy czym pozostałe elementy ramy stają się elementami drugorzędnymi.⁴

² Zob. definicję czasowników ruchu liniowego Laskowski 1999, 49.

³ O innych czasownikach tworzących imperfektywne pary różniące się jednak znaczeniem zob. Włodarczyk 1997, 117.

⁴ Wyrazistym przykładem przywoływanym w pracach Fillmore'a jest rama kupna i sprzedaży. Pełna rama zawiera cztery elementy: kupującego, sprzedającego, towar i cenę. Czasownik *kupować* uwydatnia kupującego i towar, zaś sprzedający i

W swej teorii ram interpretacyjnych CH. Fillmore nie podejmuje próby shierarchizowania elementów tej ramy tworzących. Pewne uporządkowanie wprowadza w swych rozważaniach R. Langacker, który proponuje, aby w sytuacjach opisywanych przez dany czasownik wyróżnić uczestników i scenerię, przez którą rozumie wszystkie okoliczności, w jakich dane wydarzenie zachodzi, np. scenerię temporalną czy scenerię przestrzenną (Langacker 1995, 98-99).

Takie shierarchizowanie elementów tworzących złożone sytuacje wyrażane przez czasowniki wprowadza także A. Włodarczyk, który wyodrębnia obok ram sytuacyjnych, tworzących określone typy sytuacji semantycznych, role sytuacyjne oraz czynniki „zakotwiczące”, „orientujące” w sytuacji (Włodarczyk 2003, 35, 41).

2.2. W ramie interpretacyjnej czasowników ruchu wyodrębniamy trzy poziomy: poziom pierwszy tworzy określony typ sytuacji semantycznej, poziom drugi – uczestnicy sytuacji z określonymi rolami semantycznymi, poziom trzeci – elementy scenerii, charakteryzujące sytuację wyrażaną przez czasowniki ruchu, takie jak; charakterystyka przestrzeni i kierunek ruchu, środowisko, w jakim ruch się odbywa, sposób ruchu, jakość.

Czasowniki ruchu odnoszą się do sytuacji dynamicznych, składających się z kilku etapów rozciągających się w czasie. Etapy te to: stan bezruchu przedmiotu (before), początek ruchu (begin), przebieg ruchu (run), koniec ruchu (end) oraz ponowny stan bezruchu (after) (zob. Włodarczyk, 2003).

Wśród uczestników sytuacji należy znajdować się uczestnicy w następujących rolach semantycznych:

- agens – człowiek lub inna istota żywa zdolna do poruszania się lub wprawiania w ruch narzędzie przemieszczające się. Agensowi należy przypisać ponadto właściwość świadomego kontrolowania przebiegu ruchu we wszystkich etapach i wpływania na kierunek tego ruchu,
- experiencer⁵ – człowiek lub inna istota żywa, która doświadcza ruchu. Experiencer to pasażer odbywający ruch przy udziale pojazdu. W odróżnieniu od agensa, experiencer cechę kontroli posiada tylko w etapie przed początkiem ruchu (before),
- obiekt – nieożywiony przedmiot, rzadko byt ożywiony, który pozbawiony jest całkowicie kontroli przebiegu ruchu,
- narzędzie lub quasi – narzędzie – narzędzie stanowi zewnętrzny względem ciała agensa środek przemieszczania się, pojazd, quasi – narzędzie to własne całe ciało agensa lub jego część np. kończyny.

Elementy scenerii tworzą następujące czynniki:

- środowisko, w jakim odbywa się ruch. Wyróżnimy tutaj trzy typy środowiska:

- a. po powierzchni ziemi (po powierzchni nośnej),
- b. w wodzie,
- c. w powietrzu,

- kierunek ruchu. Kierunek ruchu dotyczy dwóch wymiarów:

- a. ruch poziomy – ruch pionowy,
- b. ruch o określonym kierunku z punktem początkowym (P), punktem końcowym (K) i drogą (D) – ruch o kierunku nieokreślonym w granicach pewnego obszaru (O),

- sposób przemieszczania się - właściwość ta dotyczy tych czasowników, które oznaczają przemieszczanie się agensa za pomocą własnego ciała; całego ciała lub kończyn i dotyczy charakteru kontaktu ciała z powierzchnią. Możemy wyróżnić tutaj następujące aspekty:

cena stają się tłem, czasownik *sprzedawać* – sprzedającego i towar, przy czym kupujący i cena stają się elementami drugorzędnymi. Czasownik *kosztować* wyróżnia natomiast relację między towarem i ceną, bez udziału kupującego i sprzedającego (Fillmore 1982, 116) . Por. także wprowadzone przez Langackera pojęcie profilowania (Langacker, 1995, 23).

⁵ Rolę experiencera – pasażera w odniesieniu do czasowników ruchu wprowadzają A. i H. Włodarczyk (1999, 77).

- a. nieprzerwany kontakt całego ciała agensa z powierzchnią (pełznąć, pełzać)
- b. kontakt kończyn agensa z powierzchnią :
 - a1. w każdym momencie ruchu co najmniej jedna kończyna dotyka powierzchni (iść, chodzić,) – kontakt nieprzerwany,
 - a2. w żadnym momencie ruchu kończyny biorące udział w ruchu nie dotykają razem powierzchni – kontakt przerywany (biec, biegać),
 - jakość – charakteryzuje ruch pod względem takich właściwości jak tempo, typ podłoża i inne,
 - iteratywność – powtarzalność ruchu we wszystkich etapach.

3. Opis semantyczny czasowników ruchu.

Przejdźmy teraz do opisu semantycznego czasowników ruchu zaliczonych wcześniej do centrum kategorii. Znajduje się w nim 16 czasowników tworzących 8 imperfektywnych par korelacyjnych. Czasowniki ruchu, jak wskazują badacze, charakteryzują się silną polisemią. W niniejszym opisie za polisemiczne uznajemy te czasowniki, które w różnych kontekstach profilują inne elementy ramy interpretacyjnej, co najczęściej pociąga za sobą zmianę struktury walencyjnej⁶. Skoncentrujemy się tutaj tylko na znaczeniach dotyczących ruchu w przestrzeni fizycznej, pomijając znaczenia przenośne dotyczące ruchu w przestrzeni mentalnej (np. *czas biegnie, myśl biegnie, droga biegnie przez las* itp.). Wszystkie predykaty opisywane będą w taki sam sposób – po numerze znaczenia polisemicznego czasownika podany będzie cytat⁷, po którym uwzględniane będą profilowane elementy ramy sytuacyjnej.

BIEC

biec 1

Policjanci wyskoczyli spod mostku i nie oglądając się **biegli** polami do lasu.(K)
Ale ciągle pamiętam tamte drzwi kuchenne obrażony kot Jasper **biegł** przez nie w stronę wąskiego ogrodu. (K)
Uczestnicy:
agens, quasi-narzędzie – kończyny dolne
Elementy scenarii:
środowisko – po powierzchni nośnej
kierunek – ruch jednokierunkowy z punktu P do K drogą D
sposób – kontakt kończyn z powierzchnią przerywany (w żadnym momencie ruchu wszystkie kończyny dolne nie dotykają razem powierzchni)

biec 2

A co będzie, jeśli będą dwa takie wypadki jednocześnie? Czy lekarz ma się zatrzymać w połowie drogi i myśleć, do kogo najpierw ma **biec** ? (K)
Uczestnicy:
agens, quasi – narzędzie – kończyny dolne
Elementy scenarii:
środowisko – po powierzchni nośnej
kierunek – ruch jednokierunkowy z punktu P do K drogą D
sposób – kontakt kończyn z powierzchnią nieprzerwany (w każdym momencie ruchu co najmniej jedna kończyna dotyka powierzchni)
jakość – ruch agensa w pośpiechu w określonym celu

⁶ Zob. opis polisemii czasowników ruchu A. i H. Włodarczyk (1999, 74-77)

⁷ Przykłady użyte w większości pochodzą z Internetowego Korpusu Tekstów PWN. Zostają one opatrzone symbolem (K). Brak tego symbolu oznacza, że cytowany przykład pochodzi z kartoteki własnej.

BIEGAĆ

biegać 1

Czasem widzę dziewczynę-nimfę, **biega** bosą po niesamowitym, dzikim, tajemniczym ogrodzie. (K)

Codziennie **biega** po pałacowych ogodach. (K)

Uczestnicy:

agens, quasi – narzędzie – kończyny dolne

Elementy scenerii:

środowisko – po powierzchni nośnej

kierunek – ruch nieukierunkowany po obszarze O

sposób - kontakt kończyn z powierzchnią przerywany (w żadnym momencie ruchu wszystkie kończyny dolne nie dotykają razem powierzchni)

biegać 2

Pani Janina, gdy była panną, z ochotą **biegała** przez drogę do zagrody Kraszewskich. (K)

Uczestnicy:

agens, quasi – narzędzie – kończyny dolne

Elementy scenerii:

środowisko – po powierzchni nośnej

kierunek – ruch ukierunkowany z punktu P do K drogą D

sposób - kontakt kończyn z powierzchnią przerywany (w żadnym momencie ruchu wszystkie kończyny dolne nie dotykają razem powierzchni)

iteratywność

biegać 3

Kluczem jest tu słowo "motywacja". Jedni mają jej w sobie tyle, że chce im się **biegać** do sklepu trzy ulice dalej, bo tam jest świeższy serek homogenizowany. (K)

Uczestnicy:

agens, quasi – narzędzie – kończyny dolne

Elementy scenerii:

środowisko – po powierzchni nośnej

kierunek – ruch ukierunkowany z punktu P do K drogą D

sposób – kontakt kończyn z powierzchnią nieprzerywany (w każdym momencie ruchu co najmniej jedna kończyna dotyka powierzchni)

iteratywność

biegać 4

Tej namiętności ulegają częściej kobiety niż mężczyźni. Nałogowo **biegają** po sklepach, kupując kolejne niepotrzebne rzeczy. (K)

Uczestnicy:

agens, quasi – narzędzie – kończyny dolne

Elementy scenerii:

środowisko – po powierzchni nośnej

kierunek – ruch nieukierunkowany – agens przemieszcza się kolejno z jednego obiektu do drugiego

IŚĆ

iść 1

Wszystkie największe atrakcje Karkonoszy można zobaczyć **idąc** czerwonym szlakiem przez główny grzbiet ze Szklarskiej Poręby do Karpacza. (K)

A to jest taki zakładzik, jak się **idzie** od stacji w kierunku kościoła deptakiem. (K)

Uczestnicy:

agens, quasi – narzędzie – kończyny dolne

Elementy scenerii:

środowisko – po powierzchni nośnej

kierunek – ruch ukierunkowany z punktu P do K drogą D

sposób – kontakt kończyn z powierzchnią nieprzerywany (w każdym momencie ruchu co najmniej jedna kończyna dotyka powierzchni)

iść 2

Nad miastem **idą** wysoko klucze samolotów jeszcze z zachodu na wschód. (K)

Dalej statek już nie **idzie**, jechałem więc łodzią z przyczepnym motorem. (K)

Czy ten autobus **idzie** do dworca?

Uczestnicy:

narzędzie – zewnętrzny środek przemieszczania się

Elementy scenerii:

środowisko – po powierzchni nośnej

kierunek – ruch ukierunkowany z punktu P do K drogą D

CHODZIĆ

chodzić 1

Wreszcie można było **chodzić** po Rynku Głównym z dziewczyną za rękę, bo przedtem takie zachowanie było zabronione.

Uczestnicy:

agens, quasi – narzędzie – kończyny dolne

Elementy scenerii:

środowisko – po powierzchni nośnej

kierunek – ruch nieukierunkowany po obszarze O

sposób - - kontakt kończyn z powierzchnią nieprzerwany (w każdym momencie ruchu co najmniej jedna kończyna dotyka powierzchni)

chodzić 2

Czasami z pracy do domu **chodziła** na skróty przez park.

Uczestnicy:

agens, quasi – narzędzie – kończyny dolne

Elementy scenerii:

środowisko – po powierzchni nośnej

kierunek – ruch ukierunkowany z punktu P do K drogą D

sposób - - kontakt kończyn z powierzchnią nieprzerwany (w każdym momencie ruchu co najmniej jedna kończyna dotyka powierzchni)

iteratywność

chodzić 3

Ilekróć **chodzę** po sklepach meblowych cieszę się, że nie jestem młodym małżeństwem. (K)

My próbujemy przełamać to tabu organizując kobiece grupy, które uprawiają wspinaczkę, **chodzą** po grotach, latają balonem. (K)

Uczestnicy:

agens, quasi – narzędzie – kończyny dolne

Elementy scenerii:

środowisko – po powierzchni nośnej

kierunek – ruch nieukierunkowany – agens przemieszcza się kolejno z jednego obiektu do drugiego

sposób - - kontakt kończyn z powierzchnią nieprzerwany (w każdym momencie ruchu co najmniej jedna kończyna dotyka powierzchni)

chodzić 4

Autobusy **chodzą** nieregularnie i są zatłoczone. (K)

Stale mieszkał w Krzeszowicach, Krzeszowicach domu rodziców i codzienne dojeżdżanie na uniwersytet sprawiało mu wielki kłopot, ponieważ pociągi wówczas **chodziły**, jak chciały. (K)

Uczestnicy:

narzędzie – zewnętrzny środek przemieszczania się

Elementy scenerii:

środowisko – po powierzchni nośnej

kierunek – ruch ukierunkowany z punktu P do K drogą D

iteratywność

JECHAĆ

jechać 1

Kierowca fiata 126p. **jechał** z Obidowej w kierunku zakopianki. (K)

Ścieżką dumny młodzieniec **jedzie** na motocyklu. (K)

Uczestnicy:

agens, narzędzie

Elementy scenarii:

środowisko – po powierzchni nośnej

kierunek – ruch ukierunkowany z punktu P do K drogą D

jechać 2

Serbowie **jechali** autobusem z Preszeva do Gnjilane w Kosowie. (K)

Grażyna K. zeznała, iż jej mąż nocą z 31 sierpnia na 1 września 1992 r. **jechał** pociągiem z Mińska Maz. do Opoła... (K)

Uczestnicy:

experiecer, narzędzie

Elementy scenarii:

środowisko – po powierzchni nośnej

kierunek – ruch ukierunkowany z punktu P do K drogą D

jechać 3

To pasażerowie pociągu, który **jechał** z podmadryckiej miejscowości Alcala de Henares, gdzie mieszka kilka tysięcy Polaków.

Uczestnicy:

narzędzie

Elementy scenarii:

środowisko – po powierzchni nośnej

kierunek – ruch ukierunkowany z punktu P do K drogą D

JEŹDZIĆ

jeździć 1

Jestem zawodowym kierowcą. Po Wrocławiu zwykle **jeździ** się źle.... (K)

Jeździłem tym samochodem po całej Polsce.

Uczestnicy:

agens, narzędzie

Elementy scenarii:

środowisko – po powierzchni nośnej

kierunek – ruch nieukierunkowany po obszarze O

jeździć 2

Kierowcy będą mogli także **jeździć** ul. Gwiazdzistą na odcinku od ul. Potockiej do ul. Tylżyckiej. (K)

Najpierw był floret, potem szpada. Samochodem **jeździła** do Warszawy. (K)

Uczestnicy:

agens, narzędzie

Elementy scenarii:

środowisko – po powierzchni nośnej

kierunek – ruch ukierunkowany z punktu P do K drogą D

iteratywność

jeździć 3

Jeszcze się król Maciuś obrazi, będzie mu przykro, że **jeździ** samochodem po stolicy na spacer... (K)

Uczestnicy:

experiecer, narzędzie

Elementy scenarii:

środowisko – po powierzchni nośnej

kierunek – ruch nieukierunkowany po obszarze O

jeździć 4

Ojciec **jeździł** do Lwowa pociągiem, podobnie jak jego studenci z Horochowa, Ostrogu, Łokarzy, Torczyna, Kamionki Strumiowej. (K)

Uczestnicy:

experiecer, narzędzie

Elementy scenarii:

środowisko – po powierzchni nośnej

kierunek – ruch ukierunkowany z punktu P do K drogą D

iteratywność

jeździć 5

Samochód **jeździ** po placu manewrowym.

Uczestnicy:

narzędzie

Elementy scenarii:

środowisko – po powierzchni nośnej

kierunek – ruch nieukierunkowany po obszarze O

jeździć 6

Woda pojawiła się też na rynku uzdrowiska Wisła. Nie **jeździły** pociągi z Krakowa do Zakopanego i z Bielska do Żywca. (K)

Uczestnicy:

narzędzie

Elementy scenarii:

środowisko – po powierzchni nośnej

kierunek – ruch ukierunkowany z punktu P do K drogą D

iteratywność

LECIEĆ

lecieć 1

Nie wiadomo jeszcze dlaczego kazali **lecieć** pilotom do Sudanu. (K)

Minąwszy Łuk Triumfalny, pilot **leciał** dalej, wzdłuż Pól Elizejskich. (K)

Uczestnicy:

agens, narzędzie

Elementy scenarii:

środowisko – w powietrzu

kierunek – ruch ukierunkowany z punktu P do K drogą D

lecieć 2

Los sprawił, że obaj **leca** tym samym samolotem z Bombaju do Londynu. (K)

Uczestnicy:

experiecer, narzędzie

Elementy scenarii:

środowisko – w powietrzu

kierunek – ruch ukierunkowany z punktu P do K drogą D

lecieć 3

Samoloty cywilne **leca** z Grecji do portów lotniczych w Europie Środkowej i Europie Wschodniej będą teraz korzystały z korytarzy nad Włochami i wschodnią Bułgarią. (K)

Uczestnicy:

narzędzie

Elementy scenarii:

środowisko – w powietrzu

kierunek – ruch ukierunkowany z punktu P do K drogą D

lecieć 4

Z bardziej znanych ptaków widzi czajki **leca** na północ a kormorany oraz żurawie na południe. (K)

Uczestnicy:

agens, quasi-narzędzie – ciało agensa

Elementy scenarii:

środowisko – w powietrzu

kierunek – ruch ukierunkowany z punktu P do K drogą D

lecieć 5

Liście, jabłka **leca** z drzewa na ziemię.

W powietrze **leciała** ziemia, kamienie, kawałki cementu, wszystko w oparach dymu. (K)

Uczestnicy:

obiekt

Elementy scenerii:

środowisko – w powietrzu

kierunek – pionowy

LATAĆ

latać 1

Był już w Nowym Jorku, Chicago, Las Vegas, **latał** wynajętą awionetką nad kanionem Colorado. (K)

Uczestnicy:

agens, narzędzie

Elementy scenerii:

środowisko – w powietrzu

kierunek – ruch nieukierunkowany po obszarze O

latać 2

Był pilotem Polskich Linii Lotniczych. **Latał** na trasie z Warszawy do Kopenhagi.

Uczestnicy:

agens, narzędzie

Elementy scenerii:

środowisko – w powietrzu

kierunek – ruch ukierunkowany z punktu P do K drogą D

iteratywność

latać 3

(...) Józef Oleksy **lata** po Polsce helikopterem pożyczonym za pośrednictwem AMW. (K)

Uczestnicy:

experiecer, narzędzie

Elementy scenerii:

środowisko – w powietrzu

kierunek – ruch nieukierunkowany po obszarze O

latać 4

Imigranci mogli **latać** samolotami czarterowymi z Miami do Hawany. (K)

Uczestnicy:

experiecer, narzędzie

Elementy scenerii:

środowisko – w powietrzu

kierunek – ruch ukierunkowany z punktu P do K drogą D

iteratywność

latać 5

Nad Afganistanem **lata** wojskowy samolot EC – 130. (K)

Uczestnicy:

narzędzie

Elementy scenerii:

środowisko – w powietrzu

kierunek – ruch nieukierunkowany po obszarze O

latać 6

W grudniu 2003 roku jej samolot zaczął **latać** z Warszawy do Londynu. (K)

Uczestnicy:

narzędzie

Elementy scenerii:

środowisko – w powietrzu

kierunek – ruch ukierunkowany z punktu P do K drogą D

iteratywność

latać 7

W moim pokoju w oknach są siatki, praktycznie cały czas jakieś kanarki **latają** po pomieszczeniu. (K)

Uczestnicy:

agens, quasi-narzędzie – ciało agensa

Elementy scenerii:

środowisko – w powietrzu

kierunek – ruch nieukierunkowany po obszarze O

latać 8

Na sejmikach pojawiają się stare bociany, które **latały** już na inny kontynent. (K)

Uczestnicy:

agens, quasi-narzędzie – ciało agensa

Elementy scenerii:

środowisko – w powietrzu

kierunek – ruch ukierunkowany z punktu P do K drogą D

iteratywność

PLYNAĆ

plynać 1

Dziewczyna **plynęła** żabką w kierunku brzegu, widzieli ruchy nóg pracujących tuż pod powierzchnią wody. (K)

Uczestnicy:

agens, quasi-narzędzie – ciało agensa

Elementy scenerii:

środowisko – w wodzie

kierunek – ruch ukierunkowany z punktu P do K drogą D

plynać 2

Samotny żeglarz **plynie** z Anglii do Ameryki przez Atlantyk.

Uczestnicy:

agens, narzędzie

Elementy scenerii:

środowisko – w wodzie

kierunek – ruch ukierunkowany z punktu P do K drogą D

plynać 3

Lipski również przebywał w Teheranie Gdy w 1943 **plyną** w tym samym czasie do Hajfy, ona kątem oka obserwuje tego dziwnego nieznanego. (K)

Uczestnicy:

experiecer, narzędzie

Elementy scenerii:

środowisko – w wodzie

kierunek – ruch ukierunkowany z punktu P do K drogą D

plynać 4

Statek „MS Rockness” **plynął** z portu Eikefet do Emden w Niemczech. (K)

Uczestnicy:

narzędzie

Elementy scenerii:

środowisko – w wodzie

kierunek – ruch ukierunkowany z punktu P do K drogą D

PLYWAĆ

plywać 1 -

Przypominasz sobie zdjęcie, na którym dziewczyna w kostiumie kąpielowym **plywa** w basenie zarzuconym pomarańczami. (K)

Chciałbym też odwiedzić to wielkie akwarium w centrum Sydney, w którym **plywają** rekiny. (K)

Uczestnicy:

agens, quasi-narzędzie – ciało agensa

Elementy scenerii:

środowisko – w wodzie

kierunek – ruch nieukierunkowany po obszarze O

 pływać 2

W upalne wieczory Maciek najczęściej pływał od mola do brzegu jeziora.

Uczestnicy:

agens, quasi-narzędzie – ciało agensa

Elementy scenerii:

środowisko – w wodzie

kierunek – ruch ukierunkowany z punktu P do K drogą D

iteratywność

 pływać 3

Tam też ukończył szkołę morską i tam rodziła się jego pierwsza wielka pasja - fascynacja morzem. **Pływał** na rosyjskich statkach po Morzu Czarnym, Śródziemnym...(K)

Uczestnicy:

agens, narzędzie

Elementy scenerii:

środowisko – w wodzie

kierunek – ruch nieukierunkowany po obszarze O

 pływać 4

Poza tym przez parę lat pływałem do Indochin na francuskim statku. (K)

Uczestnicy:

agens, narzędzie

Elementy scenerii:

środowisko – w wodzie

kierunek – ruch ukierunkowany z punktu P do K drogą D

iteratywność

 pływać 5

Barbara Brady z Glasgow **plywa** po Wielkich Jeziorach Mazurskich wraz z trójką przyjaciół jachtem wynajętym w Mikołajkach (K)

Uczestnicy:

experiecer, narzędzie

Elementy scenerii:

środowisko – w wodzie

kierunek – ruch nieukierunkowany po obszarze O

 pływać 6

W ubiegłych latach często **plywał** promem ze Świnoujścia do Ystad.

Uczestnicy:

experiecer, narzędzie

Elementy scenerii:

środowisko – w wodzie

kierunek – ruch ukierunkowany z punktu P do K drogą D

iteratywność

 pływać 7

W tym samym roku po Bałtyku **plywają** pod polską banderą jachty "Carmen", "Jurand" (100 m2), "Witeś" i "Gryf". (K)

Uczestnicy:

narzędzie

Elementy scenerii:

środowisko – w wodzie

kierunek – ruch nieukierunkowany po obszarze O

 pływać 8

W okolicznościowym przemówieniu dał wyraz nadziei, że jeszcze przed końcem stulecia parowce będą pływać przez ocean do Europy. (K)

Uczestnicy:

narzędzie

Elementy scenarii:
środowisko – w wodzie
kierunek – ruch ukierunkowany z punktu P do K drogą D
iteratywność

PELZNAĆ

Wąż pełźnie w stronę lasu po śliskim zboczu.
Uczestnicy:
agens, quasi-narzędzie – ciało agensa
Elementy scenarii:
środowisko – po powierzchni nośnej
kierunek – ruch ukierunkowany z punktu P do K drogą D
sposób – nieprzerwany kontakt całego ciała z powierzchnią

PELZAĆ

pełzać 1
Już od ponad 100 milionów lat węże morskie **pełzają** po powierzchni ziemi. (K)
Dowodzi to, że przyczyną było pojawienie się **pełzających** po dnie drapieżników. (K)
Uczestnicy:
agens, quasi-narzędzie – ciało agensa
Elementy scenarii:
środowisko – po powierzchni nośnej
kierunek – ruch nieukierunkowany po obszarze O
sposób – nieprzerwany kontakt całego ciała z powierzchnią
pełzać 2
Uczestnicy:
agens, quasi-narzędzie – ciało agensa
Elementy scenarii:
środowisko – po powierzchni nośnej
kierunek – ruch ukierunkowany z punktu P do K drogą D
sposób – nieprzerwany kontakt całego ciała z powierzchnią
iteratywność

NIEŚĆ

Obraz wierni **nieśli** przez cały Rynek a później do Dominikanów. (K)
Uczestnicy:
agens, quasi-narzędzie - ciało agensa, obiekt
Elementy scenarii:
środowisko – po powierzchni nośnej
kierunek – ruch ukierunkowany z punktu P do punktu K drogą D
sposób – agens powoduje przemieszczanie się wraz z nim obiektu

NOSIĆ

nosić 1
Nosila **dziecko** na rękach godzinami po mieszkaniu. (K)
Uczestnicy:
agens, quasi-narzędzie - ciało agensa, obiekt
Elementy scenarii:
środowisko – po powierzchni nośnej
kierunek – ruch nieukierunkowany po obszarze O
nosić 2
Ojciec codziennie **nosił** wodę ze studni do domu.
Uczestnicy:

agens, quasi-narzędzie - ciało agensa, obiekt
Elementy scenerii:
środowisko – po powierzchni nośnej
kierunek – ruch ukierunkowany z punktu P do punktu K drogą D
iteratywność

WIEŻĆ

wieżć 1

Śmiałkowi udało się zdobyć skarb i **wiezie** go łodzią na brzeg. (K)

Uczestnicy:

agens, narzędzie, obiekt

Elementy scenerii:

środowisko – po powierzchni nośnej

kierunek – ruch ukierunkowany z punktu P do punktu K drogą D

wieżć 2

Ciężarówka **wiozła** ich przez step. (K)

Uczestnicy:

narzędzie, obiekt

Elementy scenerii:

środowisko – po powierzchni nośnej

kierunek – ruch ukierunkowany z punktu P do punktu K drogą D

WOZIĆ

wozić 1

Robotnicy **wozili** po placu taczkami piasek i kamienie i układali bruk. (K)

Uczestnicy:

agens, narzędzie, obiekt

Elementy scenerii:

środowisko – po powierzchni nośnej

kierunek – ruch nieukierunkowany po obszarze O

wozić 2

Opląciło się nawet **wozić** krewetki do obierania samolotem do Maroka. (K)

Codziennie **woziła** w wózku na spacerzy dziadunia do parku. (K)

Uczestnicy:

agens, narzędzie, obiekt

Elementy scenerii:

środowisko – po powierzchni nośnej

kierunek – ruch ukierunkowany z punktu P do punktu K drogą D

iteratywność

wozić 3

Kilka ciężarówek **wozi** po pustyni turystów. (K)

Wokół wyspy **wozi** turystów kilka motorówek. (K)

Uczestnicy:

narzędzie, obiekt

Elementy scenerii:

środowisko – po powierzchni nośnej

kierunek – ruch nieukierunkowany po obszarze O

wozić 4

Gimbus będzie **woził** dzieci z Orawki, Jabłonki i Chyżnego do gimnazjum w Jabłonce. (K)

narzędzie, obiekt

Elementy scenerii:

środowisko – po powierzchni nośnej

kierunek – ruch ukierunkowany z punktu P do punktu K drogą D

iteratywność

Przedstawiony w niniejszym artykule opis znaczeń polskich czasowników ruchu z konieczności jest skrótowy i dalece niepełny, ograniczony tylko do grupy 16 czasowników uznanych za centrum złożonego i zróżnicowanego pola leksykalnego. Jak można zauważyć, prawie wszystkie z wymienionych tu leksemów są polisemiczne nawet w tych znaczeniach, które dotyczą tylko znaczeń odwołujących się do przestrzeni fizycznej. Każda polisemiczna jednostka stanowi swoistą kategorię leksykalną ze znaczeniem centralnym i znaczeniami peryferyjnymi. Ważnym krokiem badawczym staje się więc szukanie owych „nici” łączących poszczególne znaczenia (zob. tzw. model sieciowy, Langacker, 1995, 15-16). Ważne jest także omówienie znaczeń metaforycznych czasowników ruchu. Istotnym problemem, w tym miejscu nieuwzględnionym jest zagadnienie syntaktycznej realizacji wymienionych składników struktury syntaktycznej.

Bibliografia

- Bojar B. (1977) *Polskie czasowniki ruchu*, „Polonica” 3, s. 97 – 139.
- Bojar B. (1979) Opis semantyczny czasowników ruchu oraz pojęć związanych z ruchem, Warszawa.
- Fillmore CH. (1982) *Frame Semantics*, (w:) *The Linguistic Society of Korea. Linguistics in the Morning Calm*, Hanshin, Seoul, s. 111-137.
- Grochowski M. (1973a) *Eksplikacje znaczeń czasowników ruchu*, (w:) *Semiotyka i struktura tekstu*, red. M. R. Mayenowa, Wrocław.
- Grochowski M. (1973b) Klasyfikacja semantyczna jednomiejscowych czasowników ruchu współczesnego języka polskiego, „Prace Filologiczne”, t. XXIV, s. 99-116.
- Kleiber G. (2003) *Semantyka prototypu. Kategorie i znaczenie leksykalne*, przekład B. Ligara, Kraków.
- Kudra B. (1993) Wpływ przedrostków na łączliwość składniową czasowników ruchu, Łódź.
- Langacker R. (1995) *Wykłady z gramatyki kognitywnej*, Lublin.
- Laskowski R. (1998) Aspekt czasowników przemieszczania (ukierunkowanego ruchu liniowego), (w:) *Z polskich studiów slawistycznych*, seria IX, Językoznawstwo, Warszawa, s. 175-181.
- Laskowski R. (1999) Czasowniki ruchu liniowego (czasowniki przemieszczania) w perspektywie kontrastywnej, (w:) *Semantyka a konfrontacja językowa*, red. Z. Greń, V. Koseska-Toszewa, Warszawa, s. 49-57.
- Piernikarski C. (1972) *Opozycje semantyczne czasowników typu iść : chodzić*, „Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej”, 11, s. 53-65.
- Sędziak H. (1993) Czasowniki ruchu w gwarze łomżyńskiej i we współczesnej polszczyźnie – studium porównawcze, Łomża.
- Striekałowa Z. (1962) Budowa słowotwórcza czasowników ruchu we współczesnym języku polskim, „Poradnik Językowy”, s. 205-235.
- Taylor J. R. (2001) *Kategoryzacja w języku. Prototypy w teorii językoznawczej*, przekład A. Skucińska, Kraków.
- Waszakowa K. (1998) *Neologizmy tekstowe w świetle ram interpretacyjnych*, (w:) *Teksty, analizy i interpretacje*, red. J. Bartnicki, B. Boniecka, Lublin, s. 21 -33.
- Włodarczyk A. (2003) *Les cadres des situations sémantiques*, „Studia kognitywne” 5, s. 35-51.
- Włodarczyk H. (1980) Czasowniki ruchu a kategoria aspektu w języku polskim, „Polonica” 6, s. 49-56.
- Włodarczyk H. (1997) *L’Aspect verbal dans le contexte en polonais et en russe*, Paris.
- Włodarczyk H. (2003) *Dynamic Locative Prepositions and Verbs of In Polish*, (w:) *Präpositionen im Polnischen*, red. G. Hentschel, T. Mendel, *Studia Slavica Oldenburgensia* 11, Oldenburg, s. 353-392.
- Włodarczyk A., Włodarczyk H. (1999) *Semantics of Motion Verbs – Multiple Inheritance of Semantic Features*, (w:) *Semantyka a konfrontacja językowa*, red. Z. Greń, V. Koseska-Toszewa, Warszawa, s. 59-84.